

VOIGT VILMOS

Nemzeti kultúra és mítosz a globális átalakulás korszakában

Ha a legegyszerűbb utat választjuk, és a tanácskozá-
sunk témájaként szereplő fogalmakat – globális át-
alakulás, nemzet, kultúra, mítosz – igazán pontos,
„eredeti” jelentésükben használjuk, rögtön kiderül,
milyen bonyolult, egymással is viaskodó gondolat-
sorok végén konstituálódnak. Vagy éppen a (diszkur-
zív és diszkussziós) gondolatsorok előtt, azokat meg-
előlegezve állnak – amikor használatuk célja éppen
az, hogy homályosan sok mindenre csak utaljunk,
anélkül, hogy komolyan vennénk a megnevezések lo-
gikai és társadalmi hátterét.

A felsoroltak között a „globális átalakulás” talán
a legkirívóbb ilyen, majdhogynem blöffként használt
kifejezés. Ha nem mondjuk meg, minek az „átalaku-
lásáról” beszélünk, akkor ez a kifejezés csak szóvirág
maradhat. Használata során gondolhatunk például
a kommunikációs rendszerek átalakulására, a tömeg-
kommunikáció szolgálatában újonnan alkalmazott
technikai eszközökre vagy éppenséggel a nemzetköz-
i propagandára – de akár a migrációra is: amikor az,
aki tegnap még Afrikában élő galla pásztor volt, ma
fapados légijáratral, vonatok lépcsőin vagy a Csa-
lagúton át rohanna „átalakulni”. Ha elgondolkozunk
azon, milyenek is voltak a második világháború óta
kitört nemzetközi háborúk, azt is észrevehetjük, ezek
is mennyire jellegzetesen változtak meg, mégpedig
világszerte: a Falkland-háborútól az afrikai népi-
sokig és a Kaukázusig vagy a drónokig. Ezek másféle
háborúk, mint évezredek óta szakadatlanul dúló elő-
deik, de az egész világot egyre jobban összefonódva
alakítják át. Az így megemlített változások közül
akármelyik „globális átalakulást” vesszük példának,
mindegyiküknek más és más a kultúrára való hatása.

A „nemzeti kultúra” fogalma is százféle módon
érzékkelhető, értelmezhető. Más a „nemzet” az Egye-
sült Államokban, Ausztráliában vagy Oroszország-
ban. Azt pedig jól tudjuk, hogy a magyar „nemzet”
fogalma (és még csak nem is maga a jelenség!) min-
den hasonlósága ellenére eltér más nemzetfogalmak-

tól: már csak a mostani szépirodalmunkban fogalom-
má vált „öt-vagy akár többágú síp” megnevezés is
erre mutat. Sok évszázados egymásmellettség, sok-
rétű kölcsönhatások ellenére is a horvát, szlovák, ru-
szin, magyar „nemzet” fogalma bizony egymástól
merőben eltérő felfogást tükröz. Ennek megfelelően
az is különbözik, hogy az egyes országokban mit
értenek a „nemzeti színház”, a „nemzeti múzeum”,
a „nemzeti könyvtár” vagy a „nemzeti uszoda” fo-
galma alatt. Az ilyen intézmények és megnevezések
országoként különböznek. Nálunk például évek óta
működik a kiváló és világhírű „Magyar Nemzeti Cir-
kus” („Ungarischer Nationalzirkus”). Azaz mi akár
egy cirkuszt is nemzetinek nevezünk – ami azért első
pillantásra kissé furcsa minősítés.

De figyelemreméltó Hollandia példája is, ahol
a könyvesboltok egyik oldalán található polcokon a
holland szerzők, a szemben lévő polcokon pedig
a nem-hollandok által írott művek sorakoznak. Ami
azt jelzi, hogy a hollandok a „nemzeti” és a „nem-
nemzeti” irodalmat élesen elkülönítik egymástól.

Sok-sok disputa, eszmecsere zajlott már le a „nem-
zeti” intézményekről, és a vita folytatódni is fog –
a teljes egyetértés legkisebb esélye nélkül.

A következő terminusra innen már könnyen át is
térhetünk.

A „kultúra” a leginkább amorf fogalmak közé so-
rolható. Sokszor idézték, hogy e szó különböző defi-
níciónak felsorolása (A. L. Kroeber – Clyde Kluck-
hohn: *Culture. A Critical Review of Concepts and
Definitions*, eredetileg 1952, Harvard) már egy fél év-
százada a 200-at közelítette – és ez a lista még nem is
terjedt ki a nem nagy és nem európai nyelvekre.
(Viszont volt a könyvben egy „orosz” és „szovjet”
függelék.) Ahányféle „kultúra”-felfogást használunk,
legalább annyiféle lenne végkövetkeztetésünk.

Szándékosan hagytam utoljára a „mítosz” fogal-
mát, mivel erről mindenki tudja, hogy igazán sokfé-
le, egymástól eltérő jelenségre szokás alkalmazni.
Eredeti értelmében, „már a régi görögök” az istenek-
ről, félistenekről szóló történeteket nevezték így. Az-
után világszerte sok, ezekhez hasonló történetet is
így neveztek. Így beszélnek – mondjuk – zsidó mí-
toszokról, noha e vallásban éppen hogy nincs több
isten.

Az utóbbi évszázadokban alakult ki a „mítosz”
modern definíciója. Egy jelenség akkor válik ilyen
értelemben vett mítosszá, ha valódi hatókörén kívül
is érvényesnek nevezik. Így beszélhetünk például az

A Tokaji Írótáborban 2015. augusztus 13-án elhangzott előadás
írott változata.

emberi egyenlőség, a forradalom vagy az állam „mítoszáról”. Az ilyen mítoszok között van olyan, amely végső soron igazolható (például a munka, a teremtés, a fejlődés mítoszai), és van nyilvánvalóan téves, sőt gonosz (például a nők alacsonyabbrendűek a férfiaknál, a „faj/rassz” mítosza, az állatok „jogainak” tagadása). És vannak ide is és oda is tartozó mítoszok. Itt és most azt kell említenem, hogy éppen ilyen a „nemzet” mítosza.

Mostani tanácskozásunk szempontjából a legérdekesebb probléma: csakugyan van-e „nemzeti művészet”, ezen belül „nemzeti irodalom” – vagy ez is csak „mítosz”? Visszatérve kiindulópontunkhoz, az előzőleg már említett „globális átalakulás” annyi változást hozott és hoz, hogy „időtlen” (minden időre érvényes) választ aligha adhatunk erre a kérdésre. A választ tehát a változó korszakokhoz kötve kell megkísérelnünk.

Nemzeti „opera” csak pár évszázada létezik, hiszen maga az opera sem régebb. A „nemzeti film” ennél is későbbi, a Formula 1-es autóversenyeken elnyerhető „nemzeti nagydíjak” pedig még fiatalabbak. Mindegyik esetben a társadalmi kommunikáció megváltozása döntő volt a „nemzeti” jelleg kialakulásában, fejlődésében, egyáltalán megnevezésében. A televízió és a számítógép teljesen megváltoztatta a filmek vagy az operák fogyasztásának szokásait. Manapság egyre többször panaszoljuk, hogy az internet megöli a papír alapú könyvet, a különféle technikájú hanglemezeket stb. Hogy ez „demokratizáló haladás” vagy „globális végveszély” – különböző módon szokták megállapítani. Ha feltesszük azt a költői kérdést, születet-e ma olyan költemény, mint Petőfi *Nemzeti dala*, biztosan akadnak – még e teremben is –, akik igennel, és olyanok is, akik nemmel válaszolnának.

Hogy mindjárt eláruljam minden „körüljárás” (vagyis tétovázás) után meglepőnek tűnő szilárd véleményemet: szerintem a magyar irodalom ma is nemzeti irodalom, amely a jelenben él, ám megvan a maga története. A romantika, a realizmus, az avantgárd, az absztrakt, sőt a szocialista realizmus, napjainkban a posztmodern témái, művészi módszerei és eredményei mind beépültek a mai irodalmi művekbe, és ha netán maga a „szuverén” író nem is mondja ki ezt, a közönsége bizonyára e távlat szerint fogadja be a műveket. Ha összevetjük a két világháború között vagy 1956 után a Jókai-regényekből készített játékfilmeket, jól látszik a különbség: mindkét korszak a maga ideológiáját húzta rá a Jókai-művekre, ame-

lyek azonban a XIX. és nem a XX. század termékei. *Az ember tragédiája* is kimeríthetetlen forrása az utólagos értelmezéseknek, más szóval „mítoszoknak”. Ez a túlzott jelentőség tulajdonítás hozza magával az „irodalom mítoszáét”. És valóban: „mítosz” az irodalom is a maga sajátos, ezerfelé szövődő kapcsolataiban.

Mindebben az irodalom is a „nemzet mint mítosz” paradigmáját követi, maga is annak a része.

A „nemzet” két korszakban válik könnyen mítosszá: amikor még nem létezik, és éppen küzdenek létrehozásáért, illetve amikor már elmúlásától félnek, és ez ellen küzdenek. A „nemzet mint mítosz” az egység mítosza: mindenki és minden a nemzet keretébe tartozik, azon belül értelmeződik. Hogy azonban ez csakugyan mítosz, sok példával bizonyíthatjuk.

Gróf Széchenyi István, aki a legtöbbet tette a reformkori magyar nemzetfogalom megteremtéséért, naplójában számtalan – önmagával folytatott küzdelmeit is jelző – utalást tesz arra, milyen gigászi feladat egy „nemzet” kialakítása. Szerencsére nemcsak filozófál vagy medítál erről: konkrét eseteket is említ, amelyek sokszor élesebben világítják meg az akkori, sőt akár a mai nemzetfogalom mitikusságát.

1840. augusztus 20-án (ez egyébként nevenapja is volt) az éppen a Fertő-tó lecsapolásáról és vízrendezéséről tanácskozó bizottsággal „kikocsiztunk a tóhoz. Ebéd circa 70 személyre az üvegházban. Minden jól s rendben... Este bál a kapásoknak a hodályban.” Egyazon napon, ugyanúgy van két ünnepség, ám a nemzet egyik része délben az üvegházban ebédel, másik része este a hodályban táncol. Szent István ünnepe ma is hasonlóan példázza a nemzeti „egység” mitikus megvalósulását.

A magyar folklóriztika évtizedek óta nemzetközi szinten is élen járt a „folklórizmus” kutatásában. (Azt a jelenséget nevezzük így, amikor a folklór elemeit a nem-folklórba veszik át.) Hadd idézzek ehhez is egy jellegzetes példát Széchenyi naplójából. 1827. április 15-én, „Nagycsütörtökön (gróf) Sándor Móric parasztnak öltözve 6 lóval galoppban nyargalt az (pesti) utcákon keresztül, gyű, gyű etc.” Valamilyen furcsa módon az „ördöglovas” itt a magyar nemzet egybetartozásának mítoszáét fejezi ki az akkor még magyarul alig tudó pestiek számára. És még bonyolultabb e jelenet, ha arra gondolunk, hogy jóval több egyszerű blaszfémianál a nagycsütörtökön – azaz: nagypéntek előtt egy nappal – tartott duhaj vágatás. Egyfelől azért, mert a parasztruhába öltözött gróf

apósa nem kisebb ember, mint Metternich kancellár, másfelől mert Sándor Móric maga is ugyanott végzi, ahol Széchenyi: a döblingi szanatóriumban... Joggal merülhet fel a kérdés: az ilyen és ehhez hasonló jelek adnák a nemzeti kultúra egységét?

Manapság a nemzeti kultúra elmúlása felett érzett tehetetlen fájdalom hangoztatása sokszólamú és folyamatos, még közöttünk is. Nemcsak azért osztom ezt az aggodalmat, mivel szakmám a magyar népi kultúra, legkivált a népköltészet kutatása. Folklórunk felhasználása csakugyan megváltozott az utóbbi évtizedekben: mégpedig nemcsak a konkrét formákat illetően, hanem elméletileg is. Azt javaslom, vegyük észre: mindez egy újabb „kultúra-mítosz”. Olyannak is kell tekintenünk.

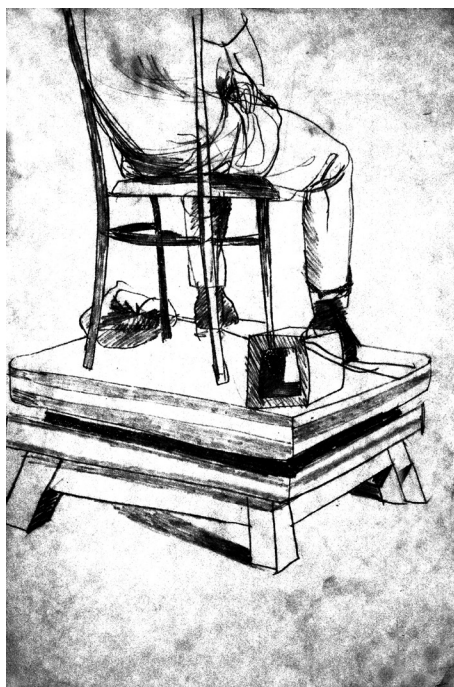
*

Még két utólagos, tényszerű megjegyzést tennék. Mindkettőt azért, hogy érzékeltessem, elmélkedéseink nemcsak a „magyar glóbuszra” jellemzőek, hanem a nálunk megszokottnál jóval szélesebb körben is megfogalmazódnak ugyanezek a töprengések.

Nemrégiben, 2015. augusztus 15-én kora délután kaptam értesítést arról, hogy megjelenik a *Mythology in Cultural Practice: A Methodological Framework for Historical Analysis* című könyv. Írója – aki valószínűleg egy norvég férfi – nem vállalja eredeti családi és keresztnévét a nyilvánosság előtt; egyszerűen „Frog”-nak („Békának”) nevezi magát. Ez a rejtélyes szerző egyébként a régi skandináv folklór és mitoló-

gia szakértője. Jelenleg a helsinki egyetem folklór tanszékén – vagyis nem a hazájában – dolgozik a mitológia kulturális felhasználása témakörében. Egy szabad, demokratikus és boldog észak-európai világban él, általunk irigyelt individuumként – ahol mégis ugyanaz a „mitológia” felhasználásának „problémája”, mint nálunk.

Ami pedig a „beleélő” vagy szárazan objektív kutatási módszert illeti – napjainkban végre nálunk is közismert az úgynevezett „hálózat kutatás” Barabási Albert László által kiépített megoldása, amely a rendszereken belül a részek egymással való összefüggését, illetve összekapcsolódásuk mikéntjét vizsgálja. Noha kuriózum, mégis tény, hogy ezt a szemléletet a világon (!) legelőször Karinthy Frigyes képviselte, méghozzá 1927. október 15-én, a Pesti Napló hasábjain, *A kicsi világról* címmel megjelent írásában. Köztudott, hogy ez az eljárás – eredetileg akár társasjátékként is, szórakoztató módon – azt keresi, hány személyes ismeretségen keresztül lehet eljutni a világban „bárkitől bárkihez”. (Mondjuk én ismertem Hankiss Elemért, aki ismerte a BBC igazgatóját, aki ismeri II. Erzsébet angol királynőt, stb.) Ám azt ritkán említik, hogy Karinthy cikkének második részében nemcsak a személyek, hanem a jelenségek és fogalmak közti „hálóról” is beszél. Ha tanácskozásunk fogalmait (globális átalakulás, nemzet, kultúra, mítosz) csakugyan össze akarjuk illeszteni, úgy vélem: ezt a „hálóelmélet” módszereivel érdemes elkezdni.

Szobrász műteremben (grafit, papír)